

Predstavitev vrhovnega predstojnika

Izjemno delo salezijanca don Arthurja J. Lentija, sad petindvajsetletnega pedagoškega dela na Inštitutu za salezijanske študije v Berkeleyju, je bilo izdano med letoma 2007 in 2010 v izvorni angleški izdaji pri založbi LAS pod naslovom *Don Bosco: History and Spirit* (7 zvezkov). To delo je že od začetka vzbudilo veliko pozornosti in priznanja. Gre za prvi celovit priročnik za študij don Boska in njegovega poslanstva.

Avtor, po izobrazbi biblicist, se je naloge lotil s svojo strokovno kompetenco kot zgodovinar, ekseget in hermenevt, z izjemnim didaktičnim občutkom. Kritična pozornost do virov in obstoječih raziskav, skrbno navajanje izvirnih dokumentov ter prizadevanje, da bi poglavja opremil z biografskimi in dokumentarnimi prilogami, dajejo njegovemu delu posebno vrednost in ga, po mnenju naših zgodovinarjev, uvrščajo med najsodobnejša in najučinkovitejša orodja za študij svetega Janeza Boska.

Zgodovinarji ter raziskovalci pedagogike in salezijanske duhovnosti pogosto obžalujejo pomanjkljivo poznavanje znanstvenih del o don Bosku in njegovem poslanstvu. Prof. Lenti je znal celovito ovrednotiti obsežne zgodovinske raziskave, kritične izdaje virov, znanstvene razprave in številne publikacije s tega področja. Z občutljivo kritično presojo je vse gradivo predelal in izluščil njegovo bistvo. Vendar se ni omejil le na sintezo, povzemanje in posredovanje dosežkov dela drugih strokovnjakov. Številna poglavja so plod njegovega osebnega, izvirnega in vsebinsko poglobljenega raziskovanja ter refleksije. Prav zato je njegovo delo pomembno in dragoceno za vso salezijansko družino.

Italijanska izdaja, ki jo zdaj predstavljamo, je zahtevala skrbno uredniško delo in natančno revizijo, ki v celoti ohranjata vsebinsko jedro, slog in znanstveno natančnost Arthurja Lentija. Za to potrpežljivo in dragoceno delo se zahvaljujem salezijancema don Aldu Giraudu in don Rodolfu Bogottu.

Salezijanska družina je avtorju hvaležna za njegovo velikodušno in pronicljivo delo, urednikom te izdaje pa za njihovo predano delo. Zahvala gre tudi Konferenci salezijanskih inšpektorjev Italije in Bližnjega vzhoda za finančno in moralno podporo tej pobudi.

Želim si, da bi se to delo široko razširilo in da bi ga pozorno preučili vsi salezijanci, zlasti v obdobju začetne formacije, ter tudi drugi člani salezijanske družine. Z boljšim poznavanjem don Boska, njegove apostolske gorečnosti, motivacij, duhovne poti ter konkretnega in neutrudnega prizadevanja za zveličanje mladih bomo lahko ponovno vdahnili svežino in življenjsko moč salezijanski karizmi.

Ángel FERNÁNDEZ ARTIME
Vrhovni predstojnik salezijancev in X. don Boskov naslednik

Avtorjeva predstavitev

To zbirko zvezkov sem želel nasloviti *Don Bosco: Storia e Spirito* [Don Bosko: zgodovina in duh]: »zgodovina«, ker sta se don Boskovo življenje in delo dogajala v kontekstu pomembnih dogodkov, ki so odprli pot novi družbenokulturni in verski realnosti, tako lokalni kot svetovni, ter vplivali na njegovo miselnost in odločitve; »duh«, ker je s procesom notranje dovzetnosti za milosti, razločevanja, interpretacije, sprejemanja in dejavnega sodelovanja znal zaznati nastajajoče novosti in se jim pogumno odzvati s svojo poklicanostjo, v brezpogojnem darovanju samega sebe, sprejemajoč njegove izzive.

To delo je nastalo, če tako rečem, v predavalnici. Njegova vsebina je plod branja in gradiv, pripravljenih za predavanja, vendar je duh, ki ga navdihuje, sad kritičnega razmišljanja, ki je nastalo iz interakcije med predavateljem in slušatelji.

Gradivo je bilo pregledano in prilagojeno za jasnejšo predstavitev. Nekatera poglavja so bila razširjena s prilogami o najpomembnejših osebnostih ter z dodatnimi besedili, ki lahko pripomorejo k boljšemu razumevanju don Boskovega življenja.

Iskreno se zahvaljujem urednikom italijanske izdaje za skrbno, potrpežljivo in natančno revizijo, reorganizacijo in posodobitve, ki mojemu delu dajejo kakovost in znanstvenost.

Zahvaljujem se tudi vrhovnemu predstojniku Ángelu Fernándezu Artimeju, njegovemu predhodniku Pascualu Chávezu Villanuevi, Francescu Ceredi, založbi LAS in vsem, ki so na različne načine spodbujali, podpirali, ovrednotili in razširjali to delo ter tako napolnili z veseljem in tolažbo ta zadnja leta mojega življenja.

Arthur J. LENTI

Inštitut za salezijanske študije Berkeley (Kalifornija)

Opomba k italijanski izdaji

V italijanski izdaji je sedem knjig *Don Bosco: History and Spirit* Arthura Lentija združenih v tri zvezke.

Izvirno delo, nastalo za poučevanje in napisano v daljšem časovnem obdobju, je prežeto z didaktičnim namenom. To pojasnjuje opazna ponavljanja in ponovne obravnave v angleški izdaji, vztrajno osredotočenost na zgodovinske okvire risorgimenta, pogoste odklone v to smer, vključitev različnih osebnostnih portretov iz italijanske civilne zgodovine v priloge, obsežno dopolnilno gradivo ter številne prevode listin, ki v tistih letih še niso bili dostopni.

Uredniki italijanske izdaje so na predlog in z odobritvijo avtorja sprejeli nekaj odločitev. Niso se omejili na preprost prevod, saj je bilo treba številne dokumentarne citate v njihovi prvotni obliki pridobiti iz arhivskih virov ali izvirnih tiskanih izdaj, kar je zahtevalo veliko skrbnosti in potrpežljivosti. Pri razdelitvi gradiva na tri zvezke so morali prestaviti ali preurediti nekatera poglavja, poenostaviti dele, posvečene civilni zgodovini, in izločiti nekaj prilog, ki vsebujejo danes široko dostopne dokumente ali profile osebnosti iz obdobja risorgimenta, ki so italijanski javnosti dobro znane. V opombe so dodali potrebne pojasnjevalne podatke, bibliografske posodobitve, sklice na novejša študije in na zvezek *Fonti salesiane*.¹

Arhivske raziskave v zadnjih letih, kritične izdaje *Istituto Storico Salesiano* in najnovejši zgodovinski prispevki so omogočili dopolnitev ali zapolnitev nekaterih vrzeli ter popravek netočnosti in tipkarskih napak.

Najpomembnejša skrb urednikov je bila izpostaviti najbolj izvirne uvide in prispevke Arthurja J. Lentija v poglavjih o don Boskovi osebnosti in njegovem poslanstvu ter odstraniti odvečne odklone, ponavljanja in nebistvene dodatke.

Uredniki izražajo zahvalo avtorju za dragoceno podporo in navodila, ki jih je ponudil na vsakem koraku. Zahvaljujejo se tudi vsem, ki so sodelovali pri pripravi tega dela: dr. Guidu Baggiju za potrpežljivo prevajanje iz angleščine, Luigiju Ceii iz Salezijanskega centralnega arhiva in sodelavkam za iskanje virov, Lucianu Coldebelli, Giovanniju Furlanu in drugim za dragocene nasvete.

Rodolfo BOGOTTO in Aldo GIRAUDO

¹ ISTITUTO STORICO SALESIANO, *Fonti salesiane 1. Don Bosco e la sua opera. Raccolta antologica*, Roma, LAS 2014.

PRVO POGlavJE

OBDOBJE DRUŽBENIH IN NARODNIH PRETRESOV (1815–1849)

Življenjska pot svetega Janeza Boska¹ sega od leta 1815 in 1888 – od politične in kulturne restavracije po padcu Napoleonovega imperija, zaznamovane s konzervativno usmeritvijo, do obdobja vzpona liberalne in antiklerikalne levice v novem Kraljestvu Italija. To je obdobje globokih kulturnih, gospodarskih in tehnoloških sprememb. Za razumevanje don Boskove miselnosti, njegovih pogledov in nekaterih stališč je bistveno upoštevati širši zgodovinski kontekst, v katerem se je oblikovala njegova osebnost, razvila in utrdila njegova misel, nastal in dozorel Oratorij ter se uveljavile in razširile salezijanske vzgojne in apostolske ustanove.

1. Evropa v prvi polovici 19. stoletja: med restavracijo in poskusi liberalnih reform²

Napoleonova epopeja (1769–1821) je doživela usoden prelom sredi oktobra 1813, ko je bil poražen v bitki pri Leipzigu. Po tej bitki so zavezniške sile vdrle v Francijo in prisilile Pariz k predaji. Cesar je bil odstavljen (april 1814) in izgnan na otok Elbo. Poraz pri Waterlooju (18. junija 1815), po njegovem pobegu z Elbe in neuspelem poskusu obnove imperija, je pomenil dokončen konec njegove vladavine.

¹ Njegovo ime in priimek [*Giovanni Bosco*] v salezijanski literaturi slovenimo (nekateri pa navajajo priimek v italijanski obliki). Zanj se je uveljavil tudi naziv *don*, ki je okrajšava latinske besede *dominus*. Janeza Boska so tako naslavljali njegovi sodobniki, gojenci in salezijanci. Te besede ne prevajamo. Pri prevajanju drugih priimkov in imen se držimo pravila, da jih ne slovenimo, prav tako ne krajevnih imen. Izjeme so imena svetnikov, kraljev in nekatere posebnosti iz salezijanske literature, kot sta mama Marjeta [*Margherita*] in Turin [*Torino*].

² Prim. Luigi MASCILLI MIGLIORINI, *Corso di storia*. III. zv.: *Età contemporanea*, Milano, BOMPIANI 1994; Francesco TRANIELLO, *Corso di storia per i Licei e gli Istituti Magistrali*. III. zv. *Letà contemporanea*, Torino, SEI 1974; Giampiero BORDINO - Angelo CHIATTELLA - Francesco GATTI - Giuliano MARTIGNETTI, *Dieci secoli di storia*. III. zv.: *Il sistema Europa conquista il mondo (1648–1899)*, Torino, SEI 1995.

1.1. Dunajski kongres

Po Napoleonovem zlomu so zmagovalne sile – Velika Britanija, Rusija, Avstrija in Prusija – začele obnavljati red in mir v Evropi, ki jo je skoraj dve desetletji pretresala neprekinjena vojna. Nostalgiki brez političnega realizma so sanjali o vrnitvi k staremu režimu (*ancien régime*). Pri risanju nove geopolitične karte je bilo treba upoštevati več dejavnikov: francoska revolucija je globoko zaznamovala zavest narodov; napoleonske reforme so vplivale na številne evropske pokrajine; nujno je bilo ustvariti obrambni pas držav okoli Francije, ki bi varoval interese velikih sil;³ Angleži so želeli utrditi svojo pomorsko prevlado in preprečiti hegemonijo katere koli druge sile; nazadnje so hoteli preprečiti širjenje subverzivnih idej in gibanj (*anarhija narodov*, če uporabimo izraz Klemensa von Metternicha).

Državniki, ki so se zbrali na Dunaju, so dosegli splošno ravnovesje moči in v enotni viziji zajeli probleme evropskega kontinenta, vendar niso upoštevali novih sil, ki so se pojavile na prizorišču. Čeprav so dojeli geopolitične spremembe, ki so nastale z neposrednim posredovanjem Napoleona ter pod vplivom razsvetljskega in revolucionarnega mišljenja, niso znali »oceniti pomena in obsega revolucije za politične pravice, zlasti načela in idejo ljudskega soglasja ter svobodne udeležbe državljanov pri oblikovanju zakonov, upravljanju pravosodja in izvrševanju oblasti«.⁴

Ob koncu Napoleonovih *sto dni*, po podpisu druge pariške mirovne pogodbe (20. novembra 1815), je bila sklenjena štiričlanska zveza, ki je zavezovala podpisnice, da preprečijo vsak poskus strmoglavljenja burbonske monarhije v Franciji ter da se bodo redno srečevale (*sistem kongresov*), da bi sprejele najprimernejše ukrepe za »harmonijo in blaginjo narodov ter ohranjanje evropskega miru« (čl. VI).⁵ Pred tem so v Parizu (26. septembra 1815) zvezo podpisali vladarji Ruskega cesarstva Aleksander I., Avstrijskega cesarstva Franc I. in Prusije Friderik Viljem III., znano kot Sveta aliansa.⁶ Ta je določala, da morajo trije monarhi – predstavniki pravoslavne, protestantske in katoliške veroizpovedi – ostati bratsko združeni in vladati ljudstvom z očetovsko skrbjo, da bi v

³ Na podlagi te logike lahko razumemo dve odločitvi, ki sta zadevali Italijo: ponovno sestavo Kraljevine Sardinije, ki ji je bilo dodano ozemlje nekdanje Republike Genova, in politično-vojaški nadzor Avstrije nad osrednjo in severno Italijo.

⁴ A. PRANDI - F. TRANIELLO - G. GRACCO, *Corso di Storia per i Licei e gli Istituti Magistrali*. II. zv: *Letà moderna*, Torino, SEI 1974, 524.

⁵ Prim. Ottavio BARIÈ - Massimo DE LEONARDIS - Anton Giulio DE' ROBERTIS - Gianluigi ROSSI, *Storia delle relazioni internazionali. Testi e documenti (1815–2003)*, Milano, Monduzzi Editore 2004, 12.

⁶ V naslednjih mesecih je sporazum postopoma podpisala večina evropskih vladarjev, razen angleškega kralja, papeža in turškega sultana.

njih gojili duha evangeljskega bratstva in ljubezni do vere, miru, pravice: »Ob vsaki priložnosti in na vsakem kraju se nudi pomoč, podpora in zaščita.«⁷ Tako je bilo, v imenu ravnotežja in miru, posredno oblikovano *načelo intervencije*. V praksi ta pravica ni bila uporabljena dosledno in enotno, saj jo je vsaka sila uporabljala glede na lastne interese.

Prek sistema kongresov so se velike sile usklajevale v »evropskem koncertu«, s katerim so skušale ohranjati teritorialno ravnovesje med silami ter *status quo* na mednarodni in notranji ravni posameznih držav. Med rezultati Dunajskega kongresa lahko izpostavimo poenostavitev nemške politične krajine, bolj homogeno etnično in teritorialno podobo Prusije ter utrditev avstrijske hegemonije nad Italijo.

V 19. stoletju je Evropa, ki se je podala v politično, gospodarsko in kulturno osvajanje sveta, ugotovila, da se ameriška celina iz sistema kolonialnih imperijev pod Veliko Britanijo, Španijo in Portugalsko spreminja v mozaik neodvisnih držav.

Dogodki, ki so pretresli Evropo med koncem 18. in začetkom 19. stoletja, so pomenili pomemben prelom v človeški zgodovini. Na gospodarskem in materialno-kulturnem področju se je začela industrijska revolucija, ki je globoko spremenila življenjske pogoje ljudi; na družbenem področju se je začel vzpon meščanstva; na idejnem področju pa sta se uveljavili načeli narodnosti in samouprave. Hkrati se je med ljudskimi množicami zahodnoevropskih držav razširilo pričakovanje boljšega življenja, podprto s prepričanjem, da imajo vsi ljudje enako pravico do blaginje in dostojanstva.

1.2. *Težave in krize v času restavracije*

Politična restavracija ni imela povsod enakega vpliva: poleg reakcionarnih in policijskih oblik vladavine so se pojavile tudi tiste, ki so se navezovale na razsvetljsko reformistično tradicijo 18. stoletja. Večina obnovljenih vlad pa je skušala v celoti ali delno odpraviti zakonodajo, ki jo je uvedel Napoleon, vrniti aristokracijo na oblast, obnoviti zavezništvo med prestolom in oltarjem, se boriti proti liberalnim in demokratičnim idejam ter zatirati nacionalne težnje.

V Italiji so se vlade izkazale za nesposobne odgovoriti na inovativne težnje, ki so se pojavile v političnem, gospodarskem in verskem okviru po napoleonski izkušnji. Pod navideznim redom so tlela semena upora. Kljub pomanjkanju politične svobode, so intelektualni krogi spodbujali kulturno in znanstveno

⁷ Prim. Ettore ANCHIERI, *Antologia storico-diplomatica. Raccolta ordinata di documenti diplomatici, politici, memorialistici, di trattati e di convenzioni dal 1815 al 1940*, Milano, ISPI 1950, 12.

prenovo prek na videz literarnih razprav, zgodovinskih raziskav o izvoriščnih narodov, spisov o prosti trgovini in objavljanja tehničnih inovacij.

Družbene sile opozicije so se organizirale in ustanovile liberalna ter demokratična združenja, ki so si prizadevala za ponovno uveljavitev načel svobode in neodvisnosti. Policijska preganjanja so te skupine prisilila v delovanje v ilegali. Vendar so se organizacije, kot so *Karbonarji* in *Adelfa* v Italiji, *Eteria* v Grčiji, *Nacionalna patriotska družba* na Poljskem, *Prostozidarji* in *Comuneros* v Španiji, *Družbi Severa in Juga* v Rusiji ter druge, postopoma širile in oblikovale gosto mrežo opozicije, ki se je razprostirala po vsej Evropi, z mnogimi povezavami in programi, prilagojenimi posameznim državam. Njihova navzočnost ni bila nepomembna v obdobju restavracije in je včasih, kot v grški vojni za neodvisnost, prevzela odločilno vlogo. Kmalu je bil na novo vzpostavljeni red postavljen pod vprašaj. 1. januarja 1820 je v Španiji vojaški »*pronunciamento*«, ki so ga sprožili liberalni elementi v vojski, prisilil Ferdinanda VII. k obnovi ustave iz Cádiza iz leta 1812, sestavljene med bojem proti Napoleonu, in k sklicu parlamenta. Španski uspeh je spodbudil evropske domoljube, da so v različnih delih Evrope sprožili revolucionarne upore. 1. julija 1820 je izbruhnil upor v Italiji, v Kraljevini obeh Sicilij, in 24. avgusta na Portugalskem. 10. marca 1821 so se v Piemontu uprli liberalci in prisilili Viktorja Emanuela I. (1759–1824) k odstopu; kmalu zatem, 23. marca, so se peloponeški Grki uprli turški oblasti.

Med marcem in aprilom so bile neapeljske in piemontske vstaje hitro zadušene s posegom avstrijske vojske. Monarhi, ki so ponovno zavladovali, so razveljavili ustavo, udeležence upora pa izgnali, zaprli ali usmrtili. Tudi zarotniki, razkriti v drugih državah polotoka, so bili deležni hudih policijskih represalij, zlasti v Lombardiji in Benečiji.⁸ Na začetku naslednjega leta (1. januarja 1822) so grški domoljubi razglasili neodvisnost Grčije, vendar je nov kongres evropskih sil, ki se je sestel v Veroni (9.–14. oktober 1822), zavrnil sprejem njihovih predstavnikov in priznal legitimnost turške oblasti. Na istem kongresu so Franciji zaupali nalogo, da zatre ustavno gibanje v Španiji in obnovi absolutno monarhijo. Kmalu zatem je tudi Dom João VI. [Janez VI. Portugalski] razveljavil ustavo.

Grško osamosvojitveno gibanje, ki mu je sprva uspelo ohraniti pomembne žepke odpora, je bilo tik pred zatrtjem zaradi posredovanja mogočnega egiptovskega paše Mehmeda Alija, vendar so evropske sile na londonski konferenci (6. julija 1827) spremenile stališče in se zavezale omogočiti Grčiji avtonomno vlado. Oktobra je britansko-francosko-ruska flota uničila turško-egiptovsko;

⁸ V Lombardiji in Benečiji je habsburška vlada zaprla številne člane tajnih društev. Med njimi je bil tudi Silvio Pellico (1789–1854), ki je bil zaprt v moravski trdnjavi Spielberg pri Brnu, kjer je napisal *Le mie prigioni* [Moje ječe], klasiko »risorgimentalne« literarne spominke proze.

naslednje leto je Rusija napovedala vojno Turčiji in jo porazila. Mir v Adrianopolu (1829) je osmanski imperij prisilil, da podeli avtonomijo kneževinam Srbiji, Moldaviji in Vlaški ter prizna neodvisnost Grčije, ki je bila potrjena novembra 1830.

S koncem depresivne faze, ki je zaznamovala prva desetletja 19. stoletja, se je začel gospodarski razvoj, zaznamovan z vzponom kapitalističnih, finančnih in podjetniških slojev, zaradi česar je politični in carinski sistem restavracije postal zastarel. Čeprav so dejavnosti društev, svoboda tiska in mnjenja ter narodne in socialne težnje ostajale omejene z represivnimi zakoni, je preobrazba evropske družbe neustavljivo napredovala. Trideseta leta 19. stoletja so pomenila prelom za celino in so v posameznih državah dobila različne oblike in rešitve, ki so vključevale politične, družbene, gospodarske in narodne vidike.

Novi močan pretres se je začel v Franciji z »julijsko revolucijo« (27.–29. julij 1830), ki je s prestola strmoglavila reakcionarnega kralja Karla X. ter na njegovo mesto postavila Ludvika Filipa Orleanskega in uvedla liberalni režim, ki ga je obvladovala velika poslovna buržoazija. Francoski dogodek je imel širok odmev in je med letoma 1830 in 1831 povzročil vrsto uporov v drugih evropskih državah: na Portugalskem, v Španiji, na Poljskem, v Italiji, Nemčiji in Belgiji. Liberalne in narodne sile so si ustvarile iluzije o resničnih namenih novega francoskega monarha, precenile možnost, da bi Francija prevzela pobudo za spodkopavanje sistema Svete alianse, in niso spoznale, da novi francoski režim ni bil niti revolucionaren niti trden in enoten. Skoraj povsod so bili upori krvavo zatrti. Vendar so se v Nemčiji pokazali nekateri znaki preнове: Saška, Hannover in Hessen so sprejeli ustavo.

Med večinsko katoliškim prebivalstvom Belgije je dolgo naraščalo prikrito nasprotovanje protestantskim Nizozemcem. Verskim razlogom so se pridružili politično-upravni in gospodarski. Upor, ki je izbruhnil v Bruslju avgusta 1830, je bil uspešen zaradi podpore Francije in Velike Britanije. Belgija je bila priznana kot neodvisna država (januar in julij 1831), z ustavno monarhijo, v kateri je bilo uzakonjeno načelo ločitve Cerkve in države.

Po obdobju 1830–1831 je Evropa doživela obdobje relativne politične in družbene stabilnosti, v katerem so nastali pogoji za novo veliko nemirno obdobje. K temu so prispevale nacionalne težnje, prizadevanja za liberalizacijo institucij, politične ambicije vodilne buržoazije, naraščajoče nezadovoljstvo ljudskih množic, ki so jih pestile hude in ponavljajoče se krize, ter vznemirjenje zaradi širjenja revolucionarnih parol anarhistične in socialistične narave.

2. Velike družbene in gospodarske spremembe v prvi polovici 19. stoletja

V prvih desetletjih 19. stoletja je evropsko gospodarstvo še vedno temeljilo predvsem na kmetijstvu: življenje prebivalstva je bilo v veliki meri odvisno od uspeha letine. V letih 1816–1817 sta dve zaporedni slabi letini povzročili hudo lakoto v vseh evropskih državah, ki so bile že finančno izčrpane zaradi vojnih stroškov. V naslednjih petnajstih letih je sledilo postopno okrevanje, ki je omogočilo gospodarsko in družbeno stabilizacijo.

Od leta 1830 se je v Angliji močno pospešil proces industrializacije, v drugih evropskih regijah, bogatih z rudnimi viri, pa se je začela rast velikih metalurških in strojniških industrij, ki jih je spodbujala širitev parnih strojev za industrijsko in železniško rabo ter povpraševanje po strojih in izdelkih iz železa za tekstilno industrijo. Hkrati sta bančništvo in kreditni sistem doživela znaten razvoj in veliki finančniki so pridobili vse večji politični vpliv.

2.1. *Spremembe na področju kmetijstva*

V prvih desetletjih 19. stoletja so se v mnogih evropskih državah utrdile in razširile kmetijske inovacije, preizkušene že prej, kar je omogočilo odpravo omejitev in restrikcij zasebne lastnine, osvoboditev kmetov iz zastarelih fevdalnih obveznosti, nastanek novega razreda najemnikov in plačanih delavcev ter posestnikov s kapitalom in podjetniškimi sposobnostmi, ki so želeli zemljišča izkoriščati po kapitalistični logiki.

V Veliki Britaniji so veliki posestniki izkoristili zakone o ograditvi zemljišč za racionalizacijo posesti in rabe zemljišč; vlagali so kapital, posodabljali načine obdelave ter omogočili bolj racionalno in intenzivno izkoriščanje zemljišč z novimi kulturami, premišljenim živinorejskim gospodarjenjem, uporabo novih gnojil, hitrejšim kolobarjenjem, uporabo tehnologije in strojev, kar je privedlo do povezovanja kmetijstva z industrijo. V Franciji je odprava fevdalnega sistema okrepila kapitalistično zemljiško buržoazijo in ohranila razširjeno kmečko lastnino, ki pa zaradi pomanjkanja kapitala in podjetniškega duha ni bila sposobna posodobiti kmetijstva. V Italiji sta soobstajali dve vrsti kmetijskih sprememb: prva je temeljila na vzponu meščanskega podjetniškega razreda, spremembah kmetijskih pogodb, vlaganju kapitala in tehničnih izboljšavah; druga pa je po odpravi fevdalnega sistema povečala velika posestva in ekstenzivno kmetijstvo, kar je imelo negativne socialne posledice za male lastnike in delavce, zlasti na jugu. Na podeželju v osrednjem in severnem delu države so se ohranila majhna posestva ter delitev pridelka in dobička [*mezzadria*], katerih rezultate so sodobniki pogosto hvalili.

Kljub vsem inovacijam na področju kmetijstva so se življenjske razmere delavcev na evropskem podeželju v mnogih pogledih poslabšale. S povečanjem prebivalstva sta rasla brezposelnost in podzaposlenost; delovni dan je postal težji, prostega časa je bilo manj; prehrana se je poslabšala z zmanjšano porabo mesa in zamenjavo pšenice s krompirjem ali koruzo. »Kmetijska revolucija« je bila v veliki meri vsiljena, zato so se kmetje pogosto odločno upirali njenemu prodoru, saj so se bali, da se bo porušilo krhko ravnovesje, na katerem je stoletja temeljilo njihovo preživetje.

2.2. Nastajanje »industrijske civilizacije«

Po letih, ki jih je zaznamoval »duh osvajanja« [*conquista*], sta se Evropi odprli konstruktivni obzorji »industrijske civilizacije« (Benjamin Constant). Tudi v drugih državah so se počasi utrdili in razširili dejavniki, ki so spodbudili britansko industrijsko revolucijo: spremembe v kmetijstvu so povečale produktivnost; povečalo se je povpraševanje po jeklarskih izdelkih in potrošnih dobrinah; prišlo je do tehničnih izboljšav v tekstilni, strojni in železarski industriji. Korist so imele pokrajine in države z zalogami premoga in rudnimi območji (Francija, Belgija, Porurje). Države so lahko posnemale britanske dosežke, izkoriščale tehnično znanje in angleške kapitalne naložbe. Drugod v Evropi se je razvoj omejil na glavna mesta (Pariz, Berlin) ter najpomembnejša pristanišča in prometna vozlišča.

V tej prvi fazi je metalurška industrija vplivala na druge proizvodne sektorje: omogočila je izboljšanje kmetijskega orodja, uvedbo strojev, gradnjo železnic, tako da so železnice postale gonilo gospodarskega razvoja.⁹ Povečanje prometa po rekah in kanalih ter izboljšanje cestnega omrežja so prav tako pomembno prispevali k »prometni revoluciji«, ki je zahtevala ogromna vlaganja kapitala in delovne sile ter pospešila gospodarske spremembe. Kjer je proizvodni sistem pridobil stabilen in razširjen značaj, je bil presežen začarani krog med viri in prebivalstvom: izkoriščanje surovin, demografska rast in izboljšanje življenjskih razmer so ustvarili občutek neskončnega napredka.

Glavna značilnost nove industrijske dobe je bil prehod iz samooskrbnega v tržno gospodarstvo, ki je postajalo vse širše – nacionalno in mednarodno. Prišlo je do nove razporeditve in koncentracije gospodarskih ter proizvodnih dejavnosti v primerjavi s preteklostjo ter do vse večje specializacije delovne sile, kar so spodbujali razvoj transporta, trgovina na dolge razdalje, prodaja blaga po nižjih cenah povsod in oskrba s surovinami z vseh koncev sveta. Načelo kon-

⁹ Med letoma 1840 in 1850 je bilo po vsej Evropi zgrajenih približno 20 tisoč kilometrov železniških prog.

kurence in dobička ter zakon ponudbe in povpraševanja, ki so bili znani že v preteklosti, so postali pravila ekonomije in so zajeli vedno širše sloje, številčnejše množice, oddaljene pokrajine in celine. Trg je dobival svetovne razsežnosti; gospodarsko-družbeni sistem, ki je temeljil na ločitvi med kapitalom in delom ter na proizvodnji za trg pod pogoji dobička, se je širil.

Podjetja so se začela spreminjati iz družinskih ali majhnih podjetij z nekaj lastniki, ki so se financirala sama, v delniške družbe s široko delniško osnovo; poslovne in kreditne banke, ki so delovale na tradicionalen način z odobravanjem posojil, so se preoblikovale v investicijske banke, specializirane za dolgoročne naložbe in spodbujanje »delniških družb«. Vendar je industrializacija že od začetka občutila nihanja trga in posledice uvajanja določenih strojev. Okoli leta 1820 so se pojavila ciklična nihanja dobičkov in obdobja brezposelnosti za mlado evropsko industrijo, ki je sanjala o stabilnem delu za vse. Delo v tovarnah je postajalo vse bolj negotovo; delodajalci so raje zaposlovali cenejšo delovno silo.

Več desetletij je bil zaostanek evropske celine za razvojem Anglije zelo izrazit. Šele sredi 19. stoletja se je evropski zaostanek za britanskim razvojem začel zmanjševati. Z rastjo proizvodnih zmogljivosti so postali nujni novi trgi in tržni odlivi. Velika Britanija je nadaljevala liberalno trgovinsko politiko in se zavzemala za odpravo ovir za mednarodno trgovino, s čimer je spodbujala padec carinskih ovir med državami. Tudi v Evropi se je uveljavil prosti trg in trend k nastanku enotnega velikega trga.

2.3. Prva demografska revolucija in urbanizacija

Dogajanje v 18. in 19. stoletju lahko opišemo kot »demografsko revolucijo«, tako zaradi rasti prebivalstva kot zaradi dejstva, da ta rast ni več nazadovala. To so povzročili sočasni in med seboj povezani dejavniki: večja razpoložljivost hrane (tudi zaradi razvoja transporta) in boljša kakovost prehrane, izboljšanje stanovanjskih razmer, oblačil in higienskih pogojev, postopno izkoreninjenje najhujših epidemij zaradi napredka medicine ter dvig življenjskega standarda. V bistvu je bila demografska rast posledica zmanjšanja umrljivosti.

Povečanje svetovne industrijske proizvodnje in produktivnosti na prebivalca je presegalo rast prebivalstva, vendar koristi niso dosegle vseh družbenih slojev, čeprav se je kupna moč delavcev počasi povečevala. Družbena struktura se je močno spremenila, saj se je nekdanja razdelitev na »stanove« poenostavila: samostojni delavci so postali plačani delavci ali proletarci, ki so sestavljali nov razred, jasno opredeljen po tem, da je bilo njihovo edino bogastvo delovna sila in potomstvo; nastala je ostra ločitev med lastniki kapitala in proizvodnih sredstev ter delavci. Razvoj industrije je povzročil krizo tradicionalne obrti

in tehnično zastarelih obrtnih dejavnosti, uvedbo tovarn z velikim številom delavcev, zaposlenih v istih proizvodnih procesih ter premaknil težišče gospodarskih dejavnosti s podeželja v mesta, kar je okrepilo urbanizacijo in fizično spremenilo podobo industrijskih krajev.

Parni stroj in železnica sta omogočila koncentracijo industrijske proizvodnje na ustrezna območja in v primerne pokrajine. Nova urbana središča so tako rasla v bližini virov energije in surovin – ob rudnikih premoga, vodotokih, železnicah ali pristaniščih. Obstoječa mesta z ugodno lego ter velike severne prestolnice, kjer je industrijski meščanski razred tesno sodeloval s politično in finančno močjo, so se širila. Okoli tovarniških središč so nastajala delavska naselja, v katerih so živeli številni revni delavci brez varne prihodnosti, delavci, ki so bili s svojimi družinami izpostavljeni revščini.

2.4. Temeljite spremembe družbenih struktur

Potekal je proces proletarizacije množic, ki so se pogosto spopadale z osnovnimi težavami preživetja. Na podeželju so kapitalistične spremembe v kmetijstvu povzročile, da so postali kmetje (dnevni delavci in mali posestniki) bolj ranljivi za brezposelnost, lakoto, konkurenco in interese velikih proizvajalcev. Življenjske razmere so postale bolj spremenljive in negotove, mnogi kmetje pa so bili prisiljeni v množične notranje ali zunanje migracije.

Krize in brezposelnost so ogrožale tudi tiste, ki so zapustili težko in slabo plačano samostojno delo na polju ali v delavnici ter se zaposlili v tovarni. Čeprav so delavci v tovarnah, običajno zaslužili več kot drugi najeti delavci, so bili podvrženi težkemu dolgemu delovniku, slabim higienskimi razmeram in pomanjkanju varnosti, strogi disciplini ter brez socialne varnosti v primeru izgube dela. Žensko in otroško delo je bilo slabše plačano in bolj izpostavljeno izkoriščanju.

Delavci so se soočali z razpadom družin, širjenjem alkoholizma, koncentracijo v prenatrpanih četrtih in nezdravih stanovanjih ter z novimi boleznimi, povezanimi z določenimi poklici ali splošnimi delovnimi pogoji. Neustrezna zakonodaja in stalna podpora državnih organov sta omogočali industrialcem samovoljo nad delavci. Vse te okoliščine so tvorile t. i. »socialno vprašanje«, ki je v prvih desetletjih 19. stoletja postalo pomembna tema razprav, vendar ni privedlo do konkretnih reform.